योगवासिष्ठः/प्रकरणम् ६ (निर्वाणप्रकरणस्य पूर्वार्धम्)/सर्गः ०११

अज्ञातलेखकः

निर्वाणप्रकरणस्य पूर्वार्धम्

सर्गः १

सर्गः २

सर्गः ३

सर्गः ४

सर्गः ५

सर्गः ६

सर्गः ७

सर्गः ८

सर्गः ९

सर्गः १०

सर्गः ११

सर्गः १२

सर्गः १३

सर्गः १४

सर्गः १५

सर्गः १६

सर्गः १७

सर्गः १८

सर्गः १९

सर्गः २०

सर्गः २१

सर्गः २२

सर्गः २३

सर्गः २४

सर्गः २५

सर्गः ६५

सर्गः ६६

सर्गः ६७

सर्गः ६८

सर्गः ६९

सर्गः ७०

सर्गः ७१

सर्गः ७२

सर्गः ७३

सर्गः ७४

सर्गः ७५

सर्गः ७६

सर्गः ७७

सर्गः ७८

सर्गः ७९

सर्गः ८०

सर्गः ८१

सर्गः ८२

सर्गः ८३

सर्गः ८४

सर्गः ८५

सर्गः ८६

सर्गः ८७

सर्गः ८८

सर्गः ८९

सर्गः २६
सर्गः २७
सर्गः २८
सर्गः २९
सर्गः ३०
सर्गः ३१
सर्गः ३२
सर्गः ३३
सर्गः ३४
सर्गः ३५
सर्गः ३६
सर्गः ३७
सर्गः ३८
सर्गः ३९
सर्गः ४०
सर्गः ४१
सर्गः ४२
सर्गः ४३
सर्गः ४४
सर्गः ४५
सर्गः ४६
सर्गः ४७
सर्गः ४८
सर्गः ४९
सर्गः ५०
सर्गः ५१
सर्गः ९०
सर्गः ९१
सर्गः ९२
सर्गः ९३
सर्गः ९४
सर्गः ९५
सर्गः ९६
सर्गः ९७
सर्गः ९८
सर्गः ९९
सर्गः १००
सर्गः १०१
सर्गः १०२
सर्गः १०३
सर्गः १०४
सर्गः १०५
सर्गः १०६
सर्गः १०७
सर्गः १०८
सर्गः १०९
सर्गः ११०
सर्गः १११
सर्गः ११२
सर्गः ११३
सर्गः ११४
सर्गः ११५

सर्गः ५२ सर्गः ११६

सर्गः ५३ सर्गः ११७

सर्गः ५४ सर्गः ११८

सर्गः ५५ सर्गः ११९

सर्गः ५६ सर्गः १२०

सर्गः ५७ सर्गः १२१

सर्गः ५८ सर्गः १२२

सर्गः ५९ सर्गः १२३

सर्गः ६० सर्गः १२४

सर्गः ६१ सर्गः १२५

सर्गः ६२ सर्गः १२६

सर्गः ६३ सर्गः १२७

सर्गः ६४ सर्गः १२८

एकादशः सर्गः ११

श्रीवसिष्ठ उवाच ।

पुनःपुनरिदं राम प्रबोधार्थं मयोच्यते ।

अभ्यासेन विना साधो नाभ्युदेत्यात्मभावना ।। १

अज्ञानमेतद्बलवदविद्येतरनामकम् ।

जन्मान्तरसहस्रोत्थं घनं स्थितिमुपागतम् ।। २

सबाह्याभ्यन्तरं सर्वैरिन्द्रियैरनुभूयते ।

भावाभावेषु देहस्य तेनातिघनतां गतम् ।। ३

आत्मज्ञानं तु सर्वेषामिन्द्रियाणामगोचरम् ।

सत्तां केवलमायाति मनःषष्ठेन्द्रियक्षये ।। ४

प्रोल्लङ्घयेन्द्रियजां वृत्तिं यत्स्थितं तत्कथं किल ।

याति प्रत्यक्षतां जन्तोः प्रत्यक्षातीतवृत्तिमत् ।। ५

त्वमविद्यालतामेतां प्ररूढां हृदयद्रुमे ।

ज्ञानाभ्यासविलासासिपातैश्छिन्धि स्वसिद्धये ।। ६

यथा विहरति ज्ञातज्ञेयो जनकभूपतिः ।

आत्मज्ञानाभ्यासपरस्तथा विहर राघव ।। ७

निश्चयोऽयमभूत्तस्य कार्याकार्यविहारिणः ।

जाग्रतस्तिष्ठतो वापि तज्ज्ञानां तेन सत्यता ।। ८

निश्चयेन हरिर्येन विविधाचारकारिणा ।

योनिष्ववतरत्युर्व्यां तत्तज्ज्ञत्वमुदाहृतम् ।। ९

निश्चयो यस्त्रिनेत्रस्य कान्तया सह तिष्ठतः ।

ब्रह्मणो वाप्यरागस्य स ते भवतु राघव ।। १०

यो निश्चयः सुरगुरोर्वाक्पतेर्भार्गवस्य च ।

दिवाकरस्य शशिनः पवनस्यानलस्य च ।। ११

नारदस्य पुलस्त्यस्य मम चाङ्गिरसस्तथा ।

प्रचेतसो भृगोश्चैव क्रतोरत्रेः शुकस्य च ।। १२

अन्येषामेव विप्रेन्द्र राजर्षीणां च राघव ।

यो निश्चयो विमुक्तानां जीवतां ते भवत्वसौ ।। १३

श्रीराम उवाच ।

येनैते भगवन्धीरा निश्चयेन महाधियः ।

विशोकाः संस्थितास्तन्मे ब्रह्मन्प्रब्रूहि तत्त्वतः ।। १४

श्रीवसिष्ठ उवाच ।

राजपुत्र महाबाहो विदिताखिलवेद्य हे ।

स्फुटं श्रृणु यथा पृष्टमयमेषां हि निश्चयः ।। १५

यदिदं किंचिदाभोगि जगज्जालं प्रदृश्यते ।

तत्सर्वममलं ब्रह्म भवत्येतद्व्यवस्थितम् ।। १६

ब्रह्म चिद्ब्रह्म भुवनं ब्रह्म भूतपरम्पराः ।

ब्रह्माहं ब्रह्म मच्छत्रुर्ब्रह्म सन्मित्रबान्धवाः ।। १७

ब्रह्म कालत्रयं तच्च ब्रह्मण्येव व्यवस्थितम् ।

तरङ्गमालयाम्भोधिर्यथात्मनि विवर्धते ।। १८

तथा पदार्थलक्ष्म्येत्थमिदं ब्रह्म विवर्धते ।

गृह्यते ब्रह्मणा ब्रह्म भुज्यते ब्रह्म ब्रह्मणा ।। १९

ब्रह्म ब्रह्मणि बृंहाभिर्ब्रह्मशक्त्येव बृंहति ।

ब्रह्म मच्छत्रुरूपं मे ब्रह्मणोऽप्रियकृद्यदि ।। २०

तद्ब्रह्मणि ब्रह्मनिष्ठं किमन्यत्कस्यचित्कृतम् ।

रागादीनामवस्थानं कल्पितानां खवृक्षवत् ।। २१

असंकल्पेन नष्टानां कः प्रसङ्गोऽत्र वर्धते ।

ब्रह्मण्येव हि सर्वस्मिंश्चरणस्पन्दनादिकम् ।। २२

स्फुरति ब्रह्म सकलं सुखितादुःखिते कुतः ।

ब्रह्म ब्रह्मणि संतृप्तं ब्रह्म ब्रह्मणि संस्थितम् ।। २३

स्फुरति ब्रह्मणि ब्रह्म नाहमस्मीतरात्मकः ।

घटो ब्रह्म पटो ब्रह्म ब्रह्माहमिदमाततम् ।। २४

अतो रागविरागाणां मृषेव कलनेह का ।

मरणब्रह्मणि स्वैरं देहब्रह्मणि संगते ।। २५

दुःखितानाम कैव स्याद्रज्जुसर्पभ्रमोपमा ।

संभोगादौ सुखं ब्रह्मण्यास्थिते देहब्रह्मणि ।। २६

संपन्नमेतन्म इति मुधा स्यात्कलना कुतः ।

वीच्यम्भसोः स्पन्दवतोर्न त्वन्यदम्बुनो यथा ।। २७

त्वत्तामत्ते तथा न स्तो ब्रह्मणि स्पन्दरूपिणि ।

यथावर्तमृते तोये न किंचिन्म्रियते क्वचित् ।। २८

मृतिब्रह्मत्वमायाते देहब्रह्मणि वै तथा ।

यथा चलाचले तोये त्वत्तामत्ते न तिष्ठतः ।। २९

तथा जडाजडे रूपे न स्थिते परमात्मनि ।

कटकत्वं यथा हेम्नो यथावर्तो जलस्य च ।। ३०

तदतद्भावरूपेयं तथा प्रकृतिरात्मनः ।

इदं हि जीवभूतात्म जडरूपमिदं भवेत् ।। ३१

इत्यज्ञानात्मनो मोहो नच ज्ञानात्मनः क्वचित् ।

अज्ञस्य दुःखौघमयं ज्ञस्यानन्दमयं जगत् ।। ३२

अन्धं भुवनमन्धस्य प्रकाशं तु सचक्षुषः ।

जगदेकात्मकं ज्ञस्य मूर्खस्यातीव दुःखदम् ।। ३३

शिशोरिव स्फुरद्यक्षा निशा पुंसस्तु केवला ।

अस्मिन्ब्रह्मघटे नित्यमेकस्मिन्सर्वतः स्थिते ।। ३४

न किंचिन्म्रियते नाम न च किंचन जीवति ।

यथोल्लासविलासेषु न नश्यति न जायते ।। ३५

तरङ्गादिमहाम्भोधौ भूतवृन्दं तथात्मनि ।

इदं नास्तीदमस्तीति भ्रान्तिर्नामात्मनात्मनि ।। ३६

शक्तिर्निर्हेतुकैवान्तः स्फुरति स्फटिकांशुवत् ।

जगच्छक्त्यात्मनात्मैव ब्रह्म स्वात्मनि संस्थितम् ।। ३७

तरङ्गकणजालेन पयसीव पयो घनम् ।

शरीरनाशेन कथं ब्रह्मणो मृतधीर्भवेत् ।। ३८

ब्रह्मणो व्यतिरिक्तं हि न शरीरादि विद्यते ।

पयसो व्यतिरेकेण तरङ्गादि महार्णवे ।। ३९

यः कणो या च कणिका या वीचिर्यस्तरङ्गकः ।

यः फेनो या च लहरी तद्यथा वारि वारिणि ।। ४०

यो देहो या च कलना यद्दृश्यं यौ क्षयाक्षयौ ।

या भावरचना योऽर्थस्तया तद्ब्रह्म ब्रह्मणि ।। ४१

संस्थानरचना चित्रा ब्रह्मणः कनकादिव ।

नान्यरूपा विमूढानां मृषैव द्वित्वभावना ।। ४२

मनो बुद्धिरहंकारस्तन्मात्राणीन्द्रियाणि च ।

ब्रह्मैव सर्वं नानात्म सुखं दुःखं न विद्यते। ।। ४३

अयं सोऽहमिदं चित्तमित्याद्यर्थोत्थया गिरा ।

शब्दप्रतिश्रवेणाद्राविवात्मात्मनि जृम्भते ।। ४४

ब्रह्मैवाज्ञातमज्ञत्वमभ्यागतमिव स्थितम् ।

तथा हि दृश्यते स्वप्ने चेतसात्मात्मनात्मनः ।। ४५

अभावितं ब्रह्मतया ब्रह्माज्ञानमलं भवेत् ।

अभावितं हेमतया यथा हेम च मृद्भवेत् ।। ४६

स्वयं प्रभुर्महात्मैव ब्रह्म ब्रह्मविदो विदुः ।

अपरिज्ञातमज्ञानमज्ञानामिति कथ्यते ।। ४७

ज्ञातं ब्रह्मतया ब्रह्म ब्रह्मैव भवति क्षणात् ।

ज्ञातं हेमतया हेम हेमैव भवति क्षणात् ।। ४८

ब्रह्मात्मा सर्वशक्तिर्हि तद्यथा भावयत्यलम् ।

निर्हेतुकः स्वयं शक्त्या तत्तथाशु प्रपश्यति ।। ४९

अकर्मकर्तृकरणमकारणमनामयम् ।

स्वयंप्रभुं महात्मानं ब्रह्म ब्रह्मविदो विदुः ।। ५०

अपरिज्ञातमज्ञानामज्ञानमिति कथ्यते ।

परिज्ञातं भवेज्ज्ञानमज्ञानपरिनाशनम् ।। ५१

बन्धुरेवापरिज्ञातो ह्यबन्धुरिति कथ्यते

परिज्ञातो भवेद्बन्धुरबन्धुभ्रमनाशनात् ।। ५२

इदं त्वयुक्तमित्यन्तर्ज्ञाते सोदेति भावना ।

यस्मादयुक्ताद्वैरस्याद्यया किल विरज्यते ।। ९३

द्वैतं त्वसत्यमित्यन्तर्ज्ञाते सोदेति भावना ।

तस्माद्वैताच्च वैरस्याद्यया किल विरज्यते ।। ५४

अयं नाहमिति ज्ञाते स्फुटे सोदेति भावना ।

मिथ्याहंकारता तस्माद्यया नूनं विरज्यते ।। ५५

ब्रह्मैवाहमिति ज्ञाने सत्ये सोदेति भावना ।

तस्मिन्सत्ये निजे रूपे यथान्तः परिलीयते ।। ५६

सति विस्तारजे तस्मिन्ब्रह्मेदमिति वेद्म्यहम् ।

त्वमहंत्वादिबाधे तत्सदित्यादि जगद्गतम् ।। ५७

सत्यं सर्वप्रकाराढ्यं ब्रह्मेदमिति वेद्म्यहम् ।।

न मे दुःखं न कर्माणि न मे मोहो न वाञ्छितम् ५८

समः स्वस्थो विशोकोऽस्मि ब्रह्माहमिति सत्यता ।

कलाकलङ्कमुक्तोऽस्मि सर्वमस्मि निरामयः ।। ५९

न त्यजामि न वाञ्छामि ब्रह्माहमिति सत्यता ।

अहं रक्तमहं मांसमहमस्थीन्यहं वपुः ।। ६०

चिदहं चेतनं चाहं ब्रह्माहमिति सत्यता ।

द्यौरहं खमहं सार्कमहमाशा भुवोऽप्यहम् ।। ६१

अहं घटपटाकारो ब्रह्माहमिति सत्यता ।

अहं तृणमहं चोर्वी गुल्मोऽहं काननाद्यहम् ।। ६२

शैलसागरसार्थोऽहं ब्रह्मैकत्वं किल स्थितम् ।

आदानदानसंकोचपूर्विका भूतशक्तयः ।। ६३

सर्वमेव चिदात्मास्मि ब्रह्मण्याततरूपधृक् ।

लतागुल्माङ्कुरादीनामहंसंभवनैषिणाम्।। ६४

चिदात्मान्तर्गतं शान्तं परं ब्रह्म रसात्मकम् ।

यस्मिन्सर्वं यतः सर्वं यत्सर्वं सर्वतश्च यत् ।। ६५

यो मतः सर्व एकात्मा परं ब्रह्मेति निश्चयः ।

चिदात्मा ब्रह्म सत्सत्यमृतं ज्ञ इति नामभिः ।। ६६

प्रोच्यते सर्वगं तत्त्वं चिन्मात्रं चेत्यवर्जितम् ।

आभासमात्रममलं सर्वभूतात्मबोधकम् ।। ६७

सर्वत्रावस्थितं शान्तं चिद्ब्रह्मेत्यनुभूयते ।

मनोबुद्धीन्द्रियव्रातसमस्तकलनान्वितम् ।। ६८

भेदं त्यक्त्वा स्वमाभासं चिद्ब्रह्माहमनामयम् ।

शब्दादीनामशेषाणां कारणानां जगत्स्थितेः ।। ६९

तत्त्वावकाशकं स्वच्छं चिद्ब्रह्मास्मि न मे क्षयः ।

अनारतगलत्स्वच्छचिद्धारागहनात्मकम् ।। ७०

आलोकः सुमनोमौनं चिद्ब्रह्मास्म्यमृतं परम् ।

अनारतगलद्रूपं नित्यं चानुभवामृतम् ।। ७१

अहनिःशेषचक्राणि चिद्ब्रह्माहमलेपकम् ।

सुषुप्तसदृशं शान्तमालोकविमलात्मकम् ।। ७२

संभोगोत्तममाभासं चिद्ब्रह्मास्म्यपवासनम् ।

खण्डादिस्वादुसंवित्तिरीषन्मात्रा तु तिष्ठति ।। ७३

चित्तादिष्ववबुद्धेषु तद्धि ब्रह्माहमच्युतः ।

कान्तासंसक्तचित्तस्य चन्द्रे समुदिते सति ।। ७४

चन्द्रप्रत्ययसत्त्वात्म चिद्ब्रह्माहमनामयम् ।

भूमिष्ठनरदृष्टीनां लग्नानां खे निशाकरे ।। ७५

या खस्था ननु चिच्छक्तिस्तच्चिद्ब्रह्मास्ति निर्मलम् ।

सुखदुःखादिकलनाविकलो निर्मलस्तथा ।। ७६

-

सत्यानुभवरूपात्म चिद्ब्रह्मात्मास्मि शाश्वतः ।

असंस्तुताध्वगालोके मनस्यन्यत्र संस्थिते ।। ७७

या प्रतीतिरनागस्का तच्चिद्ब्रह्मास्मि सर्वगः ।

भूवार्यनिलबीजानां संबन्धेऽङ्कुरकर्मसु ।। ७८

शक्तिरुद्गमनीयान्तस्तच्चिद्ब्रह्माहमाततम् ।

खर्जूरनिम्बबिम्बानां स्वयमात्मनि तिष्ठताम् ।। ७९

या स्वादसत्ता लीनान्तस्तद्ब्रह्म चिदहं समः ।

खेदानन्दविमुक्तान्तः संवित्तिर्मननोदया ।। ८०

लाभालाभविधौ तुल्या चिद्ब्रह्मास्मि निरामयम् ।

यावद्भूम्यर्कमेतावद्दृष्टिसूत्रं यदाततम् ।। ८१

तन्मध्यसदृशं शान्तं निर्मलं चिदहं ततम् ।

जाग्रत्यपि सुषुप्तेऽपि तत्स्वप्नेऽपि तथोदितम् ।। ८२

तुर्यं रूपमनाद्यन्तं चिद्ब्रह्माहमनामयम् ।

पुंसां क्षेत्रशतोत्थानामिक्षूणां स्वादुवत्स्थितम् ।। ८३

सर्वेषामेकरूपं तच्चिद्ब्रह्मास्मि समः स्थितः ।

सर्वगा प्रकृता स्वच्छरूपा भानोरिव प्रभा ।। ८४

आलोककारिणी कान्ता चिद्ब्रह्मेदमहं ततम् ।

संभोगानन्दलववदमृतास्वादशक्तिवत् ।। ८५

स्वानुभूत्यैकमात्रं यच्चिद्ब्रह्मास्मि तदव्ययम् ।

प्रोताङ्गमपि गुप्तास्यं देहे तन्तुर्बिसे यथा ।। ८६

छेदे भेदे स्फुरद्रूपं चिद्ब्रह्माहमनामयम् ।

आक्रान्तभुवनाप्यभ्रमालेव स्पन्दशालिनी ।। ८७

दुर्लक्ष्याणुमयाकारा चिच्छक्तिरहमातता ।

अनुभूतिमयान्तस्था स्नेहमात्रोपलक्षिता ।। ८८

क्षीराद्धृतस्य सत्तेव चिदहं क्षयवर्जिता ।

कटकाङ्गदकेयूररचना तदतन्मयी ।। ८९

हेम्नीव संस्थिता देहे चिद्ब्रह्मात्मास्मि सर्वगः ।

पदार्थौघस्य शैलादेर्बहिरन्तश्च सर्वदा ।। ९०

सत्तासामान्यरूपेण या चित्सोऽहमलेपकः ।

सर्वासामनुभूतीनामादर्शो यो ह्यकृत्रिमः ।। ९१

अगम्यो मललेखानां तच्चित्तत्त्वमहं महत् ।

सर्वसंकल्पफलदं सर्वतेजःप्रकाशकम् ।। ९२

सर्वोपादेयसीमान्तं चिदात्मानमुपास्महे ।

सर्वावयवविश्रान्तं समस्तावयवातिगम् ।। ९३

अनारतकचद्रूपं चिदात्मानमुपास्महे ।

घटे पटे तटे कूपे स्पन्दमानं सदा तनौ ।। ९४

जाग्रत्यपि सुषुप्तस्थं चिदात्मानमुपास्महे ।

उष्णमग्नौ हिमे शीतं मृष्टमन्ने शितं क्षुरे ।। ९५

कृष्णं ध्वान्ते सितं चन्द्रे चिदात्मानमुपास्महे ।

आलोकं बहिरन्तस्थं स्थितं च स्वात्मवस्तुनि ।। ९६

अदूरमपि दूरस्थं चिदात्मानमुपास्महे ।

माधुर्यादिषु माधुर्यं तीक्ष्णादिषु च तीक्ष्णताम् ।।९७

गतं पदार्थजातेषु चिदात्मानमुपास्महे ।

जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तेषु तुर्यातुर्यातिगे पदे ।। ९८

समं सदैव सर्वत्र चिदात्मानमुपास्महे ।

प्रशान्तसर्वसंकल्पं विगताखिलकौतुकम् ।। ९९

विगताशेषसंरम्भं चिदात्मानमुपास्महे ।

निष्कौतुकं निरारम्भं निरीहं सर्वमेव च ।। १००

निरंशं निरहंकारं चिदात्मानमुपास्महे ।

सर्वस्यान्तःस्थितं सर्वमप्यपारैकरूपिणम् ।। १०१

अपर्यन्तचिदारम्भं चिदात्मानमुपागतः ।

त्रैलोक्यदेहमुक्तानां तन्तुमुन्नतमाततम् ।। १०२

प्रचारसंकोचकरं चिदात्मानमुपागतः ।

लीनमन्तर्बहिःस्वाप्तान्क्रोडीकृत्य जगत्खगान् ।। १०३

चित्रं बृहज्जालमिव चिदात्मानमुपागतः ।

सर्वं यत्रेदमस्त्येव नास्त्येव च मनागपि ।। १०४

सदसद्रूपमेकं तं चिदात्मानमुपागतः ।

परमप्रत्ययं पूर्णमास्पदं सर्वसंपदाम् ।। १०५

सर्वाकारविहारस्थं चिदात्मानमुपागतः ।

स्नेहाधारमथोऽशान्तं जडवाताहतिभ्रमैः ।। १०६

युक्तं मुक्तं च चिद्दीपं बहिरन्तरुपास्महे ।

हृत्सरःपद्मिनीकन्दं तन्तुं सर्वाङ्गसुन्दरम् ।। १०७

जनताजीवनोपायं चिदात्मानमुपागतः ।

अक्षीरार्णवसंभूतमशशाङ्कमुपस्थितम् ।। १०८

अहार्यममृतं सत्यं चिदात्मानमुपास्महे ।

शब्दरूपरसस्पर्शगन्धैराभासमागतम् ।। १०९

तैरेव रहितं शान्तं चिदात्मानमुपागतः ।

आकाशकोशविशदं सर्वलोकस्य रञ्जनम् ।। ११०

न रञ्जनं न चाकाशं चिदात्मानमुपागतः ।

महामहिम्ना सहितं रहितं सर्वभूतिभिः ।

कर्तृत्वे वाप्यकर्तारं चिदात्मानमुपागतः ।। १११

अखिलमिदमहं ममैव सर्वं

त्वहमपि नाहमथेतरच्च नाहम् ।

इति विदितवतो जगत्कृतं मे

स्थिरमथवास्तु गतज्वरो भवामि ।। ११२

इत्यार्षे श्रीवा०रामायणे वाल्मीकीये देव० मोक्षोपायेषु निर्वाणप्रकरणे पू० जीवन्मुक्तनिश्चययोगोपदेशो नामैकादशः सर्गः ।। ११ ।।